

UDK:811.512

Nasiba JUMATOVA,

"University of Management and Future Technologies" "Filologiya va tillar" kafedrası v.b.dotsenti, f.f.n

E-mail: nasibajumatova68@gmail.com

PhD Z.Pardayev taqrizi asosida

XALQ QO'SHIQLARIDA RANG BILAN BOG'LIQ RAMZIY OBRAZLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek adabiyotida rang bilan bog'liq ramziy obrazlar yaratishning tarixiy asoslari, xalq og'zaki ijodida tutgan o'rni, ado etayotgan vazifasi haqida to'xtalib o'tildi. Rang bilan bog'liq ramziy obrazlar o'zbek xalq qo'shiqlarining badiiyligini, jozibadorligini, ta'sir etish qudratini oshirishga xizmat qiladi. Xalq qo'shiqlarida rang ramzlari fikrni aniq, lo'nda va obrazli ifodalash vositasi sifatida misollar yordamida tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Xalq og'zaki ijodi, ramzlar, rang bilan bog'liq ramzlar, xalq qo'shiqlari.

СИМВОЛИЧЕСКИЕ ОБРАЗЫ, СВЯЗАННЫЕ С ЦВЕТОМ, В НАРОДНЫХ ПЕСНЯХ.

Аннотация

В статье рассматриваются исторические основы создания символических образов, связанных с цветом в узбекской литературе, роль народа в устной традиции, его роль. Символические образы, связанные с цветом, служат для усиления искусства, очарования и воздействия узбекских народных песен. В народных песнях цветные символы исследуются на примерах как средство четкого, лаконичного и образного выражения идей.

Ключевые слова: Фольклор, символы, цветные символы, народные песни.

SYMBOLIC IMAGES ASSOCIATED WITH COLOR IN FOLK SONGS

Annotation

This article discusses the historical basis of the creation of symbolic images associated with color in Uzbek literature, the role of folklore in folklore. Symbolic images associated with color serve to enhance the art, charm and impact of Uzbek folk songs. In folk songs, color symbols have been explored using examples as a means of expressing ideas clearly, succinctly, and figuratively.

Key words: Folklore, symbols, color symbols, folk songs.

Kirish. Rang bilan bog'liq ramzlarning dastlabki namunalari xalq og'zaki ijodida, xalq marosim va urf-odatlarida o'z aksini topgan. Ranglar ramzining genetik ildizlari qadimgi ajdodlarimiz ongida sevinch va qayg'u, shodlik-u iztirob, jasorat va qo'rquv kabi tuyg'ularning tug'ilishi bilan aloqadorligi bizga ma'lum. Inson sezgisiga ta'sir qilayotgan narsaning qaysidir bir tomoni -tashqi shaklimi, rangimi, hidimi, ta'mimi ustunlik qilib, uning qalbida muayyan tuyg'ular uyg'otadi. Bunday holatda u yo quvonadi, yo ranj chekadi, yo nafratlanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Insoniyat badiiy tafakkuri taraqqiyotida ko'pchilik uchun aniq va ravshan bo'lib qolgan rang ramzlar fikrni aniq, lo'nda, obrazli ifodalash vositasi sifatida keng qo'llanila boshlandi. O'zbek xalq qo'shiqlaridagi o'ynoqi vazn, to'liq qofiya, hayratomuz ramzlar mazmunni ta'sirchan ifodalashga xizmat qiladi. Ayniqsa, lirik qo'shiqlarni ramzlarsiz tasavvur qilish qiyin. Chunki turfa xil tushuncha, nozik kechinma va holatlarni barchaga birday tushunarli an'anaviy obrazlar, ramzlar orqali lo'nda, ixcham bayon etish qo'shiqlarning ohangdorligi, ta'sirchanligini ta'minlash bilan birga ulardagi obrazlilikni oshirishga ham xizmat qiladi. Lirik qo'shiqlarning mazmunan chuqurligi va boyligini ramzlarda ifodalangan ma'no tovlanishlarini aniqlamay turib, to'g'ri anglash qiyin. Chunki ramzlar shu qo'shiqlarning haqiqiy badiiy g'oyasi, estetik ta'sirchanligini baholash uchun mezon, kalit vazifasini o'taydi.

Zero, kuylovchi qo'shiqda o'z qalbini, oddiy so'zlarga sig'maydigan his-tuyg'u kechinmalarini barchaga birday ta'sir etadigan barqaror badiiy shaklda ifodalashga intiladi. Folklorshunoslarning e'tirof etishicha, xalq og'zaki poetik ijodida biror bir individual ijodkorga xos xususiy ramz bo'lmaganligi va an'anaviyligi bois yozma adabiyotdagi ramzlardan farqli ravishda uzoq davrlar mobaynida shakllanib, asrlar osha yashab keladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Lirik qo'shiqlarda oq, qora, qizil, sariq, ko'k kabi rang bilan bog'liq ramziy obrazlar qo'shiqlar mazmunini, ularning asosida yotgan g'oyalarni izohlashga xizmat qilinishini, qo'shiq badiiyligini ochishga yordam berishini ko'ramiz.

Su bois Sh.Turdimov tadqiqotlarida o'zbek xalq lirik qo'shiqlardagi poetik ramzlar va ularning ranglar bilan bog'liq an'anaviy ma'nolari talqinini uchratamiz. [Turdimov.SH.Rango-rang dunyo./Yoshlik,1987,8-son,60-62 betlar.] U ranglar ko'proq insonda his-tuyg'u uyg'otish jihatidan tovushlarga o'xshashligini haqli e'tirof etadi. Haqiqatdan ham, qalb kechinmalari, his-tuyg'ularini...jumbushga keltiruvchi g'am, baxtsizlik, ayriliq, falokat, o'lim, zamondan noliq kabilar qora rang timsolida ifodalansa, tinchlik baxt, tozarish, yaxshilik, shodlik va quvonch tuyg'ulari an'anaviy qizil va oq rangi bilan ramziy obrazli birikmalarda o'z ifodasini topib qo'shiqlarda o'ziga xos mazmun va ohang kasb etadi.

Oq olma,qizil olma pishmas ekan,
Ikki yaxshi bir yerga tushmas ekan,
Ikki yaxshi bir yerga tushganida
Umrining o'tganini bilmas ekan.

Qo'shiqda ikki sevishtan dilning oila qurishi kam uchrashi, maboda ular oila qura oiganlarida hayot quvonch va baxtdan iborat bo'lishligi armon bilan kuylanadi.

Bu o'rinda qo'shiqdagi "oq" va "qizil" olmalar sevishtan yigit va qiz ramzini ifodalab kelmoqda. Ba'zi o'rinlarda esa "Oq olma, qizil olma" qo'shiq kontekstiga ko'ra nihoyatda go'zal, kelishgan qaddi-qomatli, yetuk, barkamol qiz-yor ramzini ifodalab keladi:

Oq olma,qizil olma,
Xipcha bellaring tolma.
Nozing muncha yoqimli,
Gal bona,gal uyolma.[Xorazm og'zaki ijod durdonalari.-

Urganch,1993,11-bet.]

Yoki :
Oq olma,qizil olma badar-badar,
Oq yuzingnan kim o'psa otang na dar.
Otangiz qizma kishi xona yetar,
Ikki ko'ngil bir bo'lsa xoning natar.

Mazkur qo'shiqlardagi "oq va qizil olma"ramzlari yor, oqi-oq, qizili-qizil bo'lib yetilgan, ya'ni bo'y yetgan go'zal timsolini ifodalab kelgan.

Bundan tashqari, lirik qo'shiqlarda qizil va qora ranglari bilan bog'liq ramziy obrazlar bo'lib, ular ifodalanish o'rniga ko'ra, turlicha ma'nolarni tashishga xizmat qiladilar. Masalan:

Oshiqman qaro go'zingga,
Shakardan shirin so'zingga.
Go'zallikka boy yuzingga,
Man sannan aylansam garak.
Avvalo do'st tutib bo'lmas,
Do'stni hech unutib bo'lmas.
Qizil gulni sotib bo'lmas,
Man sannan aylansam garak.

Qo'shiqdagi "Qizil gul" obrazi sevgi, muhabbat ramzini ifodalab, oshiqning oila qurish istagini (qizil gulni sotib bo'lmas!) ifodalab kelyapti.

Yoki:
Man nani hayroni, shuni hayroni,
Qarab turgan qora ko'zni hayroni.
Tosh oynaga qarasam, boshim ro'pakli,
Qarasam, galyotir qora telpakli.
Tuynukda bir oy ko'rdim,
Bir oq qashqa toy ko'rdim.
O'n besh yashar chog'imda,
Sakson yashar chol ko'rdim.

[Xorazm xalq og'zaki ijod durdonalari-Urganch,1993,18-

bet]

Har ikkala to'rtlikdagi rang bilan bog'liq"qora telpakli" va"oq qashqa toy" obrazlari oshiq yigit ramzini ifodalab kelmoqda. Mazkur qo'shiqlarda ham sevganiga yetolmagan yorning iztirobli kechinmalari kuylanadi.Birinchi to'rtlikda "boshim ro'pakli"-ya'ni boshi bog'langanligi bunga ishora tarzida berilgan.

Tahlil va natijalar. Xorazm xalq qo'shiqlaridan biri "Xabar olgin"da "qora" ramziy birikmasi orqali baxtiqarolik, ayрилиq, tutqinlik azoblari ifodalanadi:

Ayрилиq dardinnan bag'rim qarodir,
Hech bilmadim, nedan baxtim qarodir,
Yo'ldoshlarim ado bo'lib boradir,
Xabar olgin man g'aribni xolinnan.
Dod aylasam, eshitmadi so'zimni,
Bu badbaxtlar o'yar ikki go'zzimni,
O'linga chog'ladim man ham o'zimni.
Xabar olgin man g'aribni holinnan.

Bundan tashqari qora rang birikma shaklida lirik qo'shiqlar tarkibida qora o'tliq, qora ko'ylak, qora munchoch kabi ko'rinishda uchraydi. Xalq qo'shiqlarining latofati, jozibasi naqadar yuksak bo'lganidek, ma'nosi ham g'oyat terandir."Har bir inson alohida o'ziga xos ehtiroslar, tuyg'ular, orzular, fikrlar olamidir, lekin bu ehtiros, bu tuyg'u, bu orzu, bu fikr qandaydir bitta odamagina mansub emas, balki barcha insonlar uchun mushtarak bo'lgan tabiatning umumiy mulkini tashkil qiladi " deb aytgan V.G.Belinskiyning fikri xalq qo'shiqlariga ham taalluqlidir. Darhaqiqat, xalq qo'shiqlarining har bir qalbga oshnoligi ana shu umummushtarak ehtiroslar, tuyg'ular, orzular va fikrlar olamini asrlar mobaynida o'zida jamul-jam etganida. Qo'shiqlar bizni xalq qalbga yanada chuqurroq olib kiradi. Xalq o'z ruhiy dunyosining buyuk musavviri ekanligini qo'shiqlarda ko'ramiz.

Rang bilan bog'liq ramziy obrazlar lirik qo'shiqlar bilan birgalikda yor-yorlarda ham uchraydi.

Qaro ko'ngil kishida,

Vafo bo'lmas yor-yor,
Aytaversam o'lanlar
Ado bo'mas yor-yor.

Ushbu yor-yor qo'shig'ida kelinchakka vafo qilmagan bir paytlardagi oshiqning ado bo'lmas qilmishlari"qaro ko'ngil" ramziy birikmasida mujassamlashgandir.

Ranglar ifodalaydigan an'anaviy ramziy poetik ma'noli birikmalarni xalq og'zaki poetik ijodi sanalmish yig'yo'qlovlarda ham uchratamiz.

Bizga ma'lumki, o'linga chora yo'q. O'lganning ortidan o'lish ham jasorat emas. Yashab, yengish jasorat. Musibatning tog'day yukini odamzod yelkasidan olib, unga yashash jasoratini beruvchi kuchlardan biri qo'shiqdir. Xalq orasida yig'i -yo'qlov deb ataluvchi bunday mahzun qo'shiqlarning qadim-qadimlardan kelayotgani aniq.

Farzand ota-ona uchun nihoyatda suyuqli va aziz. Shundan kishilar oila chirog'i-farzandning bevaqt o'limi, uning dog'idan qattiq qo'rqanlar. Mana shu judolikdan qo'rqan kishilar, "Ota-onaning o'limi meros, ammo farzand dog'idan o'zi saqlasin" deyishadi. Xalq o'rtasida "Oldin kelgan, oldin ketadi" degan ibora yuradi. Biroq o'lim yosh tanlamaydi. Ba'zan u ota-ona bag'ridan farzandni ham yulib oladi. Farzand dog'i esa ota-onalarning yig'ilarida o'ta ta'sirchan bir shaklda ifodalanadi:

Qizilini qiyratmay,
Yashilini yayratmay,
Yayramagan,
Voy bolam.
Qaro ro'mol qo'limda,
Qorayib qoldim yo'lingda
Voy bolam.
Sariq ro'mol qo'limda,
Sarg'ayib qoldim yo'lingda,
Voy bolam.
Sandiq to'la sariq gul,
Taqsam ado bo'lmaydi,
Voy bolam.

Bu yerda qizili-hali hayotda murodi-maqsadiga yetmaganini, yashili- inson umrining bahoru-yozlari hali barq urmasdan so'lganini ifodalab kelmoqda.

Keyingi banddagi "qora ro'mol" ramziy obrazida esa an'anaviy tushuncha -o'lim, kutilmagan ayрилиq, qayg'u, alam, dard anglatiladi. An'anaviy ramziylik—nuqtayi-nazaridan ro'molni oila deb oladigan bo'lsak, bu o'rinda ro'molning oq yoki boshqa rangdagi sifat bilan emas, balki aynan qora rang bilan ifodalanishi mana shu oila boshiga tushgan qaro kun, judolikni iztirob bilan ifodalab kelmoqda. Bu iztirobdan onaningda rangi-ro'yi "qorayib" qolgan.

Keyingi banddagi "sariq ro'mol" va "sarg'ayib qolmoq" ham ayрилиq, hijron ramzini kuchliroq ifodalash uchun qo'llanilgan. "Sariq gullarning ado bo'mas"ligi esa hijronning,ayriliqning olim bilan bog'liqligini anglatib turibdi. Chunki, o'lim bilan bog'liq bo'lmagan ayрилиq, hijronlar vaqt kelib visolga yuz burmog'i mumkin.

Xulosa va takliflar. Xullas, farzand dog'ida iztirob chekayotgan onaning ushalmagan armonlari qizil va yashil ranglar bilan bog'liq ramzlar orqali ya'ni barqaror ramzlar vositasida ifodalangan.

Bizga ma'lumki, xalq maqollari, qo'shiq va yig'i-yo'qlovlarida istifoda etilgan rand bilan bog'liq ramzlar xalqning ko'p asrlik tarixida u yoki bu rang haqida yuzaga kelgan e'tiqodiy, kosmogonik tasavvurlarga asoslanadi. Bunday tasavvurlar esa davr o'tishi bilan barqaroro saqlanib qolaveradi. Shuning uchun ham ular barqaror ramzlar hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Losev A.F. Logika simvola. Losev A.F. Filosofiya. Mifologiya. Kultura.-M., 1991.-C.258.
2. Xorazm og'zaki ijod durdonalari.-Urganch, 1993,11-bet.
3. O'zbek xalq maqollari. Ikki jildlik. 2-jild. -T.: Fan. - 1988. - 55-bet.
4. Turdimov Sh. Rango-rang dunyo."Yoshlik", 1987, 8-son, 60-62-betlar.
5. Teylor B. "Pervobitnaya kultura" - M.: Nauka. 1989. -C. 76-80.
6. Vamberi G. Ocherki Sredney Azii. -M., 1866. -C. 323-324.
7. Parandovskiy Ya. Alximiya slova.-M., 1972.-208.
8. Losev A. F.Logika simvola.-M.,1991.-S.258.
9. Bu haqda qarang: Filosoficheskiy ensiklopedicheskiy slovar,-M.,1983.-S.607- 608.
10. Sharopov A.Oamlar ichra oamlar.-1978.70-71 betlar.